

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Doktori Iskola
Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Program

Doktori értekezés tézisei

Dominkovits Péter

**Szombathely privilegizált mezőváros
gazdasága, társadalma a 17. században
(1605/1606–1685)**

Témavezető: **Dr. Bácskai Vera DSc.**

Budapest, 2009.

1. A téma jelentősége

Az oszmán hódítás hatására a 16. század során a Magyar Királyság városállománya nagyon jelentős veszteségeket szenvedett el. A késő középkori városhálózat a városi funkciók bővülését is eredményező katonai-gazdasági-társadalmi változások hatására átalakult – pl. garnizon-, és erődváros, illetve végvár-városok megjelenése –, a városhierarchia átrendeződött. A városhálózat átalakulása szorosan egybefonódott egy, a korszakban karakteresen megfigyelhető városfejlődési jelenséggel. A differenciált funkciókat ellátó mezővárosok (*oppidum*) feladatköre megnövekedett, a települések szerepe felértékelődött. A megnövekedett oktatási-kulturális, gazdasági, kereskedelmi, igazgatási feladatokat ellátó, a térségükkel interaktív kapcsolatban álló fejlettebb mezővárosok, a politikai és hadi események függvényében átmenetileg, vagy egy hosszútávú folyamat részeként integrálódtak egy-egy térség városhálózatába. Ezzel az integrációval az adott térség településhierarchiáját is módosíthatták.

Az 1990-es években a korábbi eredményekre szervezsen építve megújult a kora újkori mezővárosok hazai történeti kutatása. A fejlettség bemutatására szolgáló hagyományos céhes, kézművesipari kutatások mellett egyre jelentősebbé vált a kereskedelmi, kulturális, konfesszionális szempontok, az ország védelmében betöltött szerepkörök vizsgálata. Az esettanulmányok révén a korábbi eredményeknél katarakteresebben jelenik meg a fenti városfejlődési tendencia, miszerint a megnövekedett funkciórendszerrel, centrális szerepkörrel rendelkező legfejlettebb mezővárosok egy csoportja térségi településhierarchiát is módosítva sikeresen integrálódott a városhálózatba.

Az alábbi disszertáció a 17. századi Szombathely gazdaságát és társadalmát, az egykori mezőváros működését szeretné bemutatni az 1605/1606–1685 közötti időszakban. Az alsó időhatárt Bocskai István hajdúkapitánya, Némethy Gergely dunántúli hadjárata (1605), illetve az ekkor elpusztított város reorganizációjának kezdete (1606) jelenti. Ez egy kényszerű időhatár azért mert a város hadiesemények elől Németújvárra menekített levéltára ott tűzvészben elpusztult. Így a városi hivatali írásbeliség folyamatos iratanyaga csak a fenti időtől áll a kutatás rendelkezésére. A lezáró év (1685) Széchényi György győri püspökség adminisztrátora, kalocsai érsek földesuraságának a vége. Így a vizsgált időszak a visszafoglaló háborúk speciális időszakig szinte az egész századot átíveli.

2. A kutatás forrásai, a feldolgozás módszerei

A forrásadottságok helyi és regionális vizsgálata alapján bizton állítható: a 17. századi Szombathely egyike volt a térség legfejlettebb, leginkább differenciált hivatali írásbeliséggel rendelkező mezővárosainak. Az 1604/1605-ös töredéket követően a tanácsülési és bíraskodási jegyzőkönyvek sora 1606-tól, a hegymesteri jegyzőkönyvek kötetei 1609-től folyamatos sorozatokat alkotnak. A város működésének, gazdálodásának tanulmányozásához a városi könyvek mellett a számadásra kötelezett tisztviselők különböző típusú elszámolásai is fennmaradtak. (Pl. 1606–1618 között céhmesteri, 1610-től bormesteri, 1621-től városbírói, 1671-től malogazdai számadások.) A térség mezővárosaihoz viszonyítva itt páratlan gazdagságban maradtak fenn a kollektív és egyéni jogbiztosításra vonatkozó iratok (pl. végrendeletek gyűjteménye). A kutatás szerencséjére a város hivatalos működése során keletkezett iratokból kirajzolódó kép a városban működő hiteleshely (*locus credibilis*), a szerzetesren-

dek (ferences és domonkos rendházak), valamint a céhek (pl. gombkötő) iratanyagaiból nyert információkkal is kiegészíthető. A forrásbázis bővítésében Vas vármegye hatósága, a Magyar Kamara, illetve a győri püspök sajnos csak töredékesen fenmaradt egykori archívuma játszott még meghatározó szerepet, de kontroll adatgyűjtések történtek főnemesi levéltárakban (Batthyány család), miképpen a térség más városainak levéltáraiban is (Sopron).

A folyamatos fejlődésű mezőváros esetében a helyi gazdaság- és társadalom vizsgálatát nem szabadott mechanikusan a tizenöt éves háború lezáródásával kezdeni. Szükség volt a 16. századi visszatekintésre is. Az elemzések során egyes vizsgálati szempontokból a minél komplexebb bemutatásra törekedtem, így a birtok- és politikatörténet, vagy a hagyományos kora újkori településkutatás megszokott forrás- és eszközrendszere mellett a prozopográfiai módszer alkalmazását is igénybe véve próbáltam városvezető elitet bemutatni. Egyaránt fontos volt számomra a város mint *communitas*, és az abban élő, azt működtető ember.

3. A dolgozat eredményei

A gazdasági-, társadalmi folyamatok összetett rendszerében a győri püspök privilegizált mezővárosa, Szombathely, a centrális funkciók folyamatos bővülésével, egy hosszú távú fejlődési folyamat részeként integrálódott a térség városhálózatába. A település fejlődésének jogi kereteit a nagyon jelentős közigazgatási, gazdasági és bíraskodási autonómiát adó privilegiumával még 1407-ben Héderváry János püspök alapozta meg. Ehhez a város a 16. század elejére öt országos vásár tartásával gazdasági kiváltságokat szerzett. Szombathely összetettebb funkciórendszere révén már a középkor végén fejlettebb volt a megyeszékhely Vasvárnál.

Minthogy Paksi Balázs győri püspök mohácsi csatában (1526) bandériuma nagy részével életét vesztette, az ezt követő évtizedekben, a két legitim király polgárháborújának időszakában, Szombathely I. Ferdinánd érdekszférájába tartozott. Az uralkodó a város pozícióit nem csak megerősítette a régi kiváltságok átírásával, de azokat új vámprivilegiummal (1534) bővítette. Az erősített helyként is funkcionáló, várral rendelkező város a közvetlen környék és a tágabb térség oszmánok elől menekülő (1532), vagy polgárháború hadieseményeitől rettegő lakosságának is védelmet nyújtott. A Habsburg-hú új magyar arisztokrácia tagjainak (Bakith, Révay család) zálogolt mezővárost, várat és uradalmat 1554-ben váltotta vissza Gregorianczi Pál győri püspök.

Az elkövetkező közel fél évszázad adatai – ha nem is töretlen társadalomfejlődéssel – egy olyan gazdasági-, térségi jelentőségben tovább növekedő, differenciált kézműiparú kisvárost mutatnak be, amelynek mindezzel párhuzamosan centrális funkciói is tovább gyarapodtak. A tradicionális püspöki uradalomközponti feladatkör meghatározó módon kiegészült. A vasvári társaskáptalan oszmán veszély miatti átköltözésével (1578:XX. tc.) Szombathely a magánjogi és hivatali írásbeliség regionális centruma lett. Minden bizonyal ez is segítette azt, hogy a 16. század végére Vas vármegye székhelye Szombathelyen rögzült. A város lakossága ezt követően nem csak a horvát-szlavóniai, zala-somogyi menekültek számára jelentette új élet lehetőségét, de a beköltözés a vármegyei nemesség számára is vonzóbbá vált. A vár, a püspöki rezidencia mellett a város győri egyházmegyében betöltött fontos szerepét a tridenti határozatokat kihirdető 1579-es zsinat is érzékelteti.

Úgy tűnik, a katolikus egyházi hierarchia egyik meghatározó pozíciójában álló, gyakran magas államkormányzati hivatalokat is párhuzamosan ellátó (pl. udvari kan-

cellárok) földesuraival, a győri püspökökkel, a város a 17. század első harmadának végéig kiegyensúlyozott, jó kapcsolatban állt. Az egyházfők a kisebb konfliktusok ellenére is támogatták a szombathelyiek törekvéseit. (Pl. segítettek privilegiumaik megújításaiban.) A földesúr és város eme viszonya Draskovich (II.) György püspökségével, 1635/1636-tól radikálisan megváltozott. A püspök a katolikus megújulás szolgálatában birtokai jövedelemnövelést minden más fölé helyezte. A privilegizált mezőváros lakosaival alávetett jobbágyokként bánt. Új korszak kezdődött a város és földesura kapcsolatban; a konfliktusos viszony csekélyebb intenzitással, de Széchényi György földesurasága idejét is jellemezte. E konfliktusok kezelése során földesurával szemben a város jelentős kapcsolati tőkét szerzett és mozgató meg érdekei, privilegiumai védelmére. (Vármegyei elit, és e körből származó ügyvédek, városi törekvéseknek megnyert arisztokraták, pl. Nádasdy Ferenc.) E konfliktusok jellemezője: a polgárság hihetetlen öntudattal, kompromisszumokat elérve szállt szembe földesurával.

A várost jelentős autonómiával, polgári és fenyítő bíráskodási jogosultságokkal felruházott önkormányzat vezette, amelynek meghatározó egyéni és gremiális szervei az alábbiak voltak: a bíró, az öt segítő 12 fős belső tanács, a 4-8 szakigazgatási tisztre megválasztott tisztviselő. A kontroll és legitimációs szereppel rendelkező, a belső tanács utánpótlását adó 24 fős (gyakran 17-21 fős) külső tanács az utcaképviseleti rendszerből nőtt ki. A várost differenciált szerkezetű hivatali írásbeliség jellemezte, amely a döntően polgári származású jegyzők tevékenységén alapult. A térség más mezővárosaihoz képest jóval nagyobb számú statutumalkotás jellemzi Szombathelyet. Ez a gazdálkodás (pl. ára-bérek limitációja) más mezővárosoknál intenzívebb szabályozására utal. Ugyanakkor a rendszabásokat megalakító közgyűlések a minél szélesebb helyi legitimáció szük-

ségességét, a helyi polgárság kontrolláló, véleményformáló igényének meglétét jelzik. A 16–17. századi bírák közül csupán két család tudta több generáción keresztül átörökíteni e hivatal viselését (Szele, Hetésy). A bírák inkább 2-3 éves rotációban váltották egymást, semmint annál hosszabb, 4-6 éves – évente megújított – hivatali szakokban. Ugyanakkor a belső tanács a kisvárosi elit zártságát biztosította, az ide történő bekerülés többnyire a külső tanácsosságon keresztül vezetett. Ez a városvezető elit igyekezett a városi autonómia gyakorlati alapját, a költségvetési egyensúlyt és a felhakmozást megteremteni.

A 17. századi Szombathely alapvetően agrár kisváros volt, a földtulajdon birtoklása a városi társadalom minden csoportja számára fontos szempontot jelentett. A század eleji (1619/1620) lakosságának legfőbb vagyoni csoportját a 1/2 telek után adózók alkották (42 %), míg a másik legnagyobb csoportot a 1/4 telkesek jelentették (34,4 %). Már a 16. század derekától megfigyelhető a vagyoni differenciálódás nagyobb mérvűvé válása, de az adókatégoriában megfogható pauperizáció ekkor nagyon csekély volt. A vagyoni szempontból „középrétegnek” tekinthető 1/2 telkesek fölött differenciáltan tagolt kisvárosi vagyoni elit figyelhető meg; ekkor a legnagyobb adózott házvagyont a 12/4 jelentette. Azaz: a kisvárosi társadalom a vagyoni differenciálódása ellenére is kevés marginális helyzetű családot, számarányában is jelentős közepesen tehetős réteget jelez. Alapvetően ez a tendencia jellemező a század közepén is (1648). A század közepétől a végrendeletekben is újra hangsúlyosabban előkerült a szegényekről történő gondoskodás, mely tendencia az 1660–1680-as években jelenik meg karakteresebben.

Bár a városiakok 20-25 %-a nemesi jogállású személy volt (uradalmi tisztviselők, beköltözött vármegyei nemesek, vármegyei tisztségviselők, döntően megnemesedett mezővárosi polgárok), a mezővárost mégsem szabad nemesi

oppidumnak nevezni. A városban lakó kiváltságolt státusú nemesség nem alkotott egységes társadalmat. Elicsoportjait vármegyei vezető hivateltviselők (pl. Káldy Ambrus, Szántóházy Ferenc), fontosabb pozíciókat betöltő főúri familiárisok (pl. Festetics Pál), avagy uradalmi tisztviselők (Skublics Mihály) alkották. Legnagyobb tömeget a megnevesedett polgárok, avagy a polgárok soraiba integrálódott nemesek (pl. az iparúzó Ányos család) alkották. Ők a jogi kiváltságok választóvonalala mellett alapvetően mezővárosi polgárokként éltek életüket.

A 16. századi alapokon a 17. század első felét intenzív céh-alakulás jellemezte (1604–1642 között 8 céh), a bár fölöttébb bizonytalan nominális vizsgálat 1636–1656 között 24 foglalkozás 81-91 iparúzó családfőt jelez. Ők elsősorban a ruházati iparokban és a fémfeldolgozás, fémpipar terén tevékenykedtek. Ez utóbbi azért is figyelemre méltó, mert a kovácsok végrendeletei Keszthely, Kiskomárom végházainak utánpótlásáról tesznek bizonyosságot. Így Szombathely nem csak *communitas*-ként vette ki részét a korszak egyik meghatározó feladatából, az ország védelmét biztosító végvárok ellátásából, de helyi mesterek mindennapi tevékenységükkel is segítették azt. A szombathelyi kereskedők, kézművesek végrendeleteikben felemlített pénzügyeik révén Alsólendva-Keszthely-Zalaegerszeg-Rohonc-Kőszeg-Csepreg (mező) városokkal – Kőszeg 1648-tól szabad királyi város – behatárolt körben, intenzív kapcsolatban álltak Vas vármegye 58, Zala vármegye 12, Sopron vármegye 7 településével. Ez egyértelműen a város polgárainak aktív térségi szerepét mutatja, miképpen a város megnövekedett gazdasági szerepére utal az is, hogy ugyanezen települések iparúzói és lakói gyakran megfordultak a szombathelyi piacon.

A centrális funkciók fenti gyarapodásával párhuzamosan a város is jelentős térségi gazdasági szerepet játszott.

Mind adózóerőben, mind az iparúzóik számában, továbbá a céhek differenciáltságában Szombathely Kőszeg után Vas vármegye második legjelentősebb települése volt. Az újabb igazgatási, jogszolgáltatási funkciók mind a város térségi súlyát, mind kapcsolatrendszerét meghatározó tendenciákat tovább erősítették. A 17. századi város lakosságának mindennapjairól, anyagi kultúrájáról, öröklési szokásairól a további mikroutatások révén nyerhetünk a jelenleginél több ismeretet. A város kulturális képéhez elsősorban a helyi egyház tanulmányozásán keresztül juthatunk. Szombathely vármegyén és a térségen belüli településhierarchiában elfoglalt helyének további pontosítását újabb településkutatások segítenék, amelyek között legfontosabb a kitűnő forrásadottságú, de már más léptékű Kőszeg térségi szerepének, kapcsolatrendszerének feltárása lenne.

4. A dolgozat témájában megjelent önálló publikációk

Dominkovits Péter: Szombathely város jegyzőkönyveinek regesztái (1610–1614). Szombathely, 1994. (Acta Savariensia 10.)

Dominkovits Péter: Szombathely város jegyzőkönyveinek regesztái (1615–1617. Szombathely, 1997. (Acta Savariensia; 13.)

Dominkovits Péter: Nemesek Szombathely szabadalmas püspöki mezővárosban a 16. Század végén, a 17. Század elején. In: A mezőváros mint uradalmi központ. Szerk.: Fatuska János – Fülöp Éva Mária – ifj. Gyüszi László. Tata, 2001. (Annales Tataienses; 2.) 209-240.

Dominkovits Péter: XVII. század eleji szombathelyi céhmesteri számadásokról. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5/2. Köt. Szerk.: S. Laczkovits Emőke – Mészáros Veronika. Veszprém, 2001. 331-342.

Dominkovits Péter: Az írásbeliség szerepe egy XVII. század eleji mezőváros (Szombathely) jogéletében. In: Acta Papensia, 2. (2002) 1-2., 39-59.

Dominkovits Péter: 17. századi mezővárosi jegyzőkönyvek regesztázásáról (Szombathely, Győr). In: Magyar Levéltárosok Egyesülete két konferenciája. Szerk.: Böőr László. Budapest, 2003. 137-157.

Dominkovits Péter: Bormérés, kocsmáltatás a 17. század eleji Szombathelyen 1609–1619. In: Előadások Vas megye történetéről. Szerk.: Mayer László – Tilcsik György, Szombathely, 2004. 37-57. (Archivum Comitatus Castriferrei; 1.)

Dominkovits Péter: Kereskedők Szombathelyen a 17. század első évtizedeiben. In: Előadások Vas megye történetéről IV. Szerk.: Mayer László – Tilcsik György, Szombathely, 2004. 307-328. (Archivum Comitatus Castriferrei; 1.)

Dominkovits Péter: „Egy nemzetek lévén...” A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. Évi hadjárata idején. Budapest, 2006.

Dominkovits Péter: Egy 16. századi szombathelyi végrendelet. Szlakóczy Katalin testamentuma, 1571. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, (2006) 4. 30-35.

Dominkovits Péter: Nagy lakomák egy kisvárosban, hatalomváltás közepette (Várospolitikai és gasztronómia: Szom-

bathely, 1621. április 24. – június 1.) In: Acta Tanulmányok 2/1. Szerk.: Csurgai Horváth József – Kovács Eleonóra. Székesfehérvár, 2006. 7-45.

Dominkovits Péter: A kora újkori kisvárosi elitről: A 17. Századi szombathelyi bírák. In: Családok, családfák, generációk. Szerk.: Bana József – Katona Csaba, Győr-Budapest, 2007. 85-108. (Mediawawe konferenciák; 1.)

Dominkovits Péter: Egy soproni kereskedő hódoltsági üzleti kapcsolatai, 1599–1606. In: Levéltári Közlemények, 78. (2007) 2. 253-294.

Dominkovits Péter: Várostörténet – adózástörténet – köztörténet. (Egy 17. század eleji szombathelyi restancia-jegyzék forrásértékéről.) In: Szívvel és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére. Szerk.: Horváth J. András. Budapest-Salgótarján, 2008. 453-464.

Dominkovits Péter: Rokonok és pénzügyek. A szombathelyi polgárok vidéki kapcsolatairól, végrendeleteik alapján (1606–1665). In: Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv. Főszerk.: Á. Varga László. Budapest, 2008. 275-291.